

הערות על העבר והעתיד של הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל

אורן גזל-אייל

תקציר ♦ א. מבוא ♦ ב. נתונים ♦ ג. סיבות ♦ הפסיקה ♦ סיכום

תקציר

מטרת מאמר זה היא להציג את השיעור החריג של משפטנים ישראלים, העוסקים בניתוח כלכלי של המשפט, ולנסות להסביר את הסיבות לתופעה זו. המאמר מציג נתונים על השתתפותם של ישראלים בכנסים של משפט וכלכלה ובכתיבת מאמרים בתחום ומראה כי חוקרים ישראלים משתמשים במתודולוגיה הכלכלית לניתוח משפטי בשיעורים הגבוהים פי כמה מחוקרי משפט אמריקאים ואירופאים. למשל, למעלה משישה עשר אחוז מהמשפטנים, המשתתפים בכנסים המובילים במשפט וכלכלה באירופה ובארצות הברית, הם ישראלים – שיעור עצום ביחס לגודלה של האקדמיה המשפטית בישראל. ניתן לאתר מספר סיבות לתופעה זו, וביניהן ההכשרה הכלכלית של שיעור גדול מתלמידי משפטים בישראל, קיומם של מרצים ישראלים כריזומטיים, שמשכו אליהם סטודנטים מצטיינים אל התחום, והאמריקניזציה של המחקר המשפטי. אלא שתנאים אלו מתקיימים גם בארצות הברית, ובכל זאת בישראל שיעור העוסקים בניתוח הכלכלי של המשפט בישראל גדול בהרבה. המאמר מציג איפוא סיבה אפשרית אחרת לתופעה, והיא מערכת התמריצים האקדמית, שמאפייניה שונים מהמקובל ביתר מדינות העולם המערבי. בשונה מהמקובל באירופה ובצפון אמריקה, מסלול ההכשרה של חוקרי משפט ישראלים והקריטריונים הייחודיים לקבלה ולקידום באקדמיה המשפטית בישראל אינם מעודדים מחקר משפטי מקומי. מבין תחומי המחקר, העשויים ליצור עניין מחוץ לישראל, יש לישראלים יתרון יחסי במיוחד בתחום המשפט והכלכלה יותר מאשר בתחומים אינטרדיסציפלינריים אחרים. מטעם זה חוקרי משפט ישראלים רבים פונים כבר בתחילת דרכם לחקר המשפט במתודולוגיה כלכלית. תופעות דומות לא השפיעו על הפסיקה, אשר יחסה למתודולוגיה הכלכלית נותר מצומצם וחשדני.

א. מבוא

מאז סוף שנות ה-80 עברה האקדמיה המשפטית מספר שינויים מפליגים. אחד הבולטים שבהם היה המעבר מהתמקדות בכתיבה דוקטרינארית למחקר תיאורטי, אינטרדיסציפלינרי או ביקורתי.¹ מבין כל הגישות הללו בולט במיוחד המעמד שרכשה לעצמה הגישה הכלכלית למשפט – שיעור גבוה מאוד של חוקרי משפט ישראלים עוסקים בניתוח כלכלי של המשפט, והדבר משתקף בהשתתפות החוקרים הישראלים בכנסים ובכתיבה המדעית בתחום.

מטרת רשימה זו היא להציג את השיעור החרגי של משפטנים ישראלים בניתוח הכלכלי של המשפט ולנסות להסביר את הסיבות לתופעה זו. בפרק השני של המאמר, לאחר מבוא זה, אציג נתונים על היקף ההשתתפות של חוקרי משפט ישראלים בקהילת החוקרים בתחום המשפט והכלכלה, ואראה כי ביחס לגודלה של ישראל שיעור חוקרי המשפט הישראלים המשתתפים בכנסים בינלאומיים או מפרסמים מחקרים בתחום הינו עצום, גדול פי כמה משיעורם במדינות אחרות, ובכלל זה בארצות הברית. תופעה זו, בהיקפה זה, ייחודית למשפט וכלכלה, ושיעור ההשתתפות של ישראלים במשפט וכלכלה גדול גם ביחס לתחומים אינטרדיסציפלינריים אחרים, כגון משפט וחברה או משפט והיסטוריה.

בפרק השלישי אנסה להתחקות אחר הסיבות לשיעור החרגי של משפטנים ישראלים בתחום. בחלק זה אטען כי הסיבות להצלחת התחום בישראל מגוונות וכוללות, בין היתר, את ההכשרה הכלכלית של שיעור גדול מתלמידי משפטים בישראל; את קיומם של מרצים ישראלים כריזומטיים, שמשכו אליהם סטודנטים מצטיינים אל התחום; את האמריקניזציה של המחקר המשפטי ועוד. עם זאת סבורני כי גורמים אלו, על אף חשיבותם, אינם בהכרח ייחודיים לישראל, ולכן אינם יכולים להסביר את מלוא היקף התופעה. מטעם זה נראה לי כי יש לאתר תמריצים המייחדים את האקדמיה המשפטית הישראלית ודוחפים את חבריה דווקא לתחום המחקר המשפטי-כלכלי. מאפיינים אלו כוללים את מסלול ההכשרה הייחודי של חוקרי המשפט הישראלים, הכולל, בשיעור הולך וגדל של המקרים, לימודים לתואר שלישי במשפטים (S.J.D.) בארצות הברית ואת הדרישה מחוקרי משפט לפרסם כמות גדולה יחסית של פרסומים מחוץ למדינה ובשפה זרה – דרישה ייחודית לישראל. בחלק זה אראה מדוע דחפו מאפיינים אלו חוקרי משפט ישראלים בשיעור גדול יותר מאשר חוקרים אמריקאים, קנדים או אירופאים לתחום המשפט והכלכלה.

בפרק הרביעי אבחן בקיצור את ההשפעה המוגבלת שהיתה לניתוח הכלכלי של המשפט על הפסיקה בישראל, ואת הסיבות לכך. לסיכום אעיר מספר הערות על ההתפתחות הצפויה של הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל לאור המסקנות הללו.

* מרצה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה. תודה לעדי אייל, יפעת ביטון, מיכל גל, יונתן יובל, דורון מנשה, קובי נוסים, אריאל פורת, אורן פרוז, רונן פרי, ניר קידר ויורם שחר על הערותיהם המועילות. תודה גם ל- Anne van Aaken, Ronnie Eklund, Nuno Garoupa, Gerrit DeGeest, Henrik Lando, עמרי ידלין, אלון הראל, עלי זלצברגר, אריאל פורת, אוריאל פרוקצ'ה, רונן פרי ויורם שחר, שהמידע שסיפקו לי בשיחותיי עימם סייע בכתיבת מאמר זה. תודה גם לנרדין סבית, רותם פרלמן ויונתן קהת על הסיוע באיסוף הנתונים, לטל מזרחי על הסיוע בעריכה ומעל לכל למיכאל טקסיאק, שעבר ימים כלילות בעיבוד הנתונים ובעריכתם.

1 ראו מנחם מאוטנר על החינוך המשפטי 76 (2002).

ב. נתונים

מטרת פרק זה היא להציג אינדיקציות לטענה כי שיעור חוקרי המשפט הישראליים, העוסקים בניתוח כלכלי של המשפט, גדול יחסית למקומות אחרים בעולם, וכי תופעה זו ייחודית לתחום מחקרי זה. במאמר זה איני מתיימר לנסות ולהגדיר את התחום המכונה "משפט וכלכלה" או בשמו האחר – "ניתוח כלכלי של המשפט".² אומר רק כי במונחים אלו אני מכוון לאותו ענף מחקרי שהתפתח במהלך שנות השישים ותחילת שנות השבעים בעקבות כתיבתם של קוז,³ בקר,⁴ קלברזי⁵ ופוזנר⁶ ושותפיהם. ככלל ניתן לומר כי הניתוח הכלכלי של המשפט הוא גישה מחקרית לניתוח המשפט, המתאפיינת בשימוש ברעיונות, במתודולוגיה או בטרמינולוגיה המושאלים מהדיסציפלינה הכלכלית. מדובר בתחום השיח המקובל בכנסים של האגודות הגדולות למשפט וכלכלה, כגון האגודה האמריקנית למשפט וכלכלה (להלן: AEA)⁷ והאגודה האירופית למשפט וכלכלה (להלן: EALE)⁸ ובכתבי העת המיוחדים עצמם לניתוח כלכלי של המשפט.

לצורך הבדיקה הגדרתי ישראלי כמי שלמד בישראל לתואר ראשון (Bachelor). כיוון שמטרתו לראות, בין היתר, אם החינוך המשפטי בישראל מכוון את החוקרים לתחום הניתוח הכלכלי של המשפט, מסייעת הגדרה זו בהבחנה ברורה בין מי שהוא ישראלי לבין מי שאינו כזה. זאת ועוד, רבים מהישראלים הפועלים בתחום במקומות אחרים בעולם שומרים על קשר עם מחקר הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל ועם הוראתו. עם זאת, כדי לבדוק עד כמה משפיעה הגישה הכלכלית למשפט על מוסדות המחקר בישראל בהשוואה למקומות אחרים, אציג גם נתונים שלפיהם השיוך הלאומי נקבע לפי המוסד אליו משויך המשתתף בזמן עריכת הדגימה.

לשם הערכת היקף מעורבות הישראלים בתחום המשפט בדקתי את רשימת כל המשתתפים בשני הכנסים הגדולים ביותר במשפט וכלכלה: הכנס של האגודה האמריקנית למשפט וכלכלה והכנס של האגודה האירופית למשפט וכלכלה. במסגרת זו בדקתי את מספר המשתתפים בכנס מכל מדינה. כמשתתף בכנס הוגדר מי שהשתתף בכתיבת לפחות אחד

2 לטענה כי לאור ההתפתחויות בניתוח הכלכלי של המשפט נותר מעט מאוד המבחין בין תחום זה לבין תחומי מחקר משפטיים אחרים, ראו Anita Bernstein, *Whatever Happened to Law and Economics?*, 64 Md. L. REV. 101 (2005)

3 Ronald H. Coase, *The Problem of Social Cost*, 3 J.L. & ECON. 1 (1960)

4 Gary Becker, *Crime and Punishment: An Economic Approach*, 76 J. POL. ECON. 169 (1968)

5 GUIDO CALABRESI, THE COSTS OF ACCIDENTS: A LEGAL AND ECONOMIC ANALYSIS (1970); Guido Calabresi & A. Douglas Melamed, *Property Rules, Liability Rules, and Inalienability: One View of the Cathedral*, 85 HARV. L. REV. 1089 (1972)

6 RICHARD A. POSNER, *ECONOMIC ANALYSIS OF LAW* (Boston: Little, Brown, and Company, 1972)

7 American Law and Economics Association

8 European Association of Law and Economics

הטבלה להלן כוללת את תוצאות הבדיקה. ניתן לראות כי מספר המשתתפים הישראליים ב-ALEA גבוה יותר ממספר המשתתפים מכל מדינה אחרת, למעט ארצות הברית.¹¹ כאשר בוחנים את מספר המשתתפים ביחס לגודל האוכלוסייה, התוצאה מובהקת עוד יותר. מישראל יש כמעט 31 משתתפים ב-ALEA על כל חמישה מיליון תושבים – פי 6.81 מארצות הברית ופי 11.76 מקנדה.¹²

- 9 אין בידי לדעת מי הגיע לכנסים האמורים, אולם אין להניח כי רשימת המשתתפים שונה, מבחינת אופייה, מרשימת המגיעים. זאת ועוד, כיוון שהמטרה היא לבחון מעורבות בתחום המחקר, מהווה רשימת הכותבים מדד טוב יותר למידת המעורבות מרשימת האנשים שהגיעו לכנס בפועל.
- 10 מיקום הלימוד לתואר ראשון של חלק מהמשתתפים בכנסים לא נמצא באינטרנט. במקרים אלו פנינו למשתתפים באימייל וביקשנו את הפרטים. רק במספר קטן מאוד של מקרים גם שיטה זו לא הועילה, ואז השתמשנו בניחוש סביר, המתבסס על שמו של הכותב, על שם המוסד שבו הוא פועל כעת ולעיתים על פרטים נוספים. כך, למשל, משתתף הנושא שם גרמני ופועל במוסד אקדמי גרמני נחשב כגרמני. בכנס האירופי, היה מספר הכותבים, שהתקשינו באיתור מקום לימודי התואר הראשון שלהם, רב יותר בשל קשיי שפה, אולם עוזרת המחקר, שביצעה את החיפוש, העריכה על בסיס הקריטריונים שצינו את מיקום הלימוד לתואר ראשון, וכאשר הצלחתי לאתר את הנתונים לגבי חלק מהמשתתפים, העלה הבירור כי ההערכה היתה תמיד נכונה. מכאן שקושי זה לא השפיע משמעותית על הנתונים.
- 11 הישראליים, שהשתתפו בכנסים בשנת 2003, הם רונן אברהם, יעקב אביהוד, אייל ארנברג, אריה בבצ'וק, אורן בר-גיל, עמרי בן-שחר, אורן בר-גיל, חנן גולדשמידט, אלון הראל, עמרי ידלין, אריאל כץ, אמיר ליכט, אריאל פורת, גדעון פרחומובסקי, תמר קוגלר. בשנת 2004 השתתפו רונן אברהם, ברק אורבך, אריה בבצ'וק, עמרי בן-שחר, אורן בר-גיל, מיכל ברזווה, אהוד גוטל, אלון הראל, עמרי ידלין, עלמה כהן, אריאל כץ, אריאל פורת, גדעון פרחומובסקי. בשנת 2005 השתתפו רונן אברהם, אריה בבצ'וק, עמרי בן-שחר, אורן בר-גיל, זוהר גושן, אורן גול, אלון הראל, אבי טבך, דורון טייכמן, אריאל כץ, יעקב נוסים, אריאל פורת, גדעון פרחומובסקי, אלון קלמנט, אהוד קמר.
- 12 השימוש במדד, הבוחן את היקף ההשתתפות בכנסים ביחס לגודל האוכלוסייה של המדינה, אינו מושלם. לצורך חלק מן הניתוחים שלהלן עדיף היה לבחון את היקף ההשתתפות ביחס למספר חוקרי המשפט בכל מדינה. עם זאת, התקשיתי לאתר נתון אמין בדבר מספר חוקרי המשפט מכל מדינה. למרות זאת איני סבור, כי ליקוי זה משמעותי; ראשית, מכיוון שגם אם בישראל גדול שיעור חוקרי המשפט פי חמישה מאשר בארצות הברית, לא יהיה בכך כדי לשנות את המסקנה, ששיעור החוקרים העוסקים במשפט וכלכלה יהיה גדול יותר בישראל ביחס לגודלה. שנית, מכיוון שיש סיבות להניח, כי הנתונים לעיל ממעיטים בהיקף ההשתתפות של ישראלים במחקר בתחום זה, כפי שאראה להלן. שלישית, מכיוון שגם בהשוואה לתחומי מחקר משפטיים אחרים בולטת השתתפות חוקרי המשפט הישראליים במשפט וכלכלה, כפי שאראה בהמשך. אם ההסבר לשיעור הגדול של חוקרים ישראלים היה שיש יותר חוקרי משפט ישראלים ביחס לאוכלוסייה, אזי היינו צפויים למצוא תופעה זו גם בכנסים בתחומים אחרים.

הערות על העבר והעתיד של הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל

התפלגות המשתתפים בכנסים של משפט וכלכלה לפי לאום המשתתף

Nationality (Bachelor)	Number of Participants			Population	Participants per 5M		
	ALEA	ELEA	Both		ALEA	ELEA	Both
Israel	44	19	63	7109929	30.94	13.36	44.3
U.S.A	272	14	286	299093237	4.54	0.23	4.78
Europe*	37	190	227	400369441	0.46	2.37	2.83
France	2	46	48	61004840	0.16	3.77	3.93
Germany	10	28	38	82515988	0.6	1.69	2.30
U.K	7	24	31	60139274	0.58	1.99	2.57
Italy	7	23	30	59115261	0.59	1.94	2.53
Canada	17	4	21	32251238	2.63	0.62	3.25
Spain	2	14	16	44351186	0.22	1.57	1.80
Belgium	1	8	9	10481831	0.47	3.82	4.29
Netherlands	0	9	9	16386216	0	2.74	2.74
Denmark	2	6	8	5425373	1.84	5.52	7.37
Greece	1	6	7	11275420	0.44	2.67	3.1
Sweden	2	5	7	9076757	1.1	2.75	3.85
Portugal	1	4	5	10501051	0.47	1.91	2.38
Switzerland	1	4	5	7488533	0.66	2.67	3.33
Hungary	0	4	4	10060684	0	1.98	1.98
Norway	1	3	4	4632911	1.07	3.23	4.31
Slovenia**	0	4	4	2011070	0	9.94	9.94
Australia	3	0	3	20750052	0.72	0	0.72
Austria	0	4	4	8188806	0	2.44	2.44
China	3	0	3	1306724067	0.01	0	0.01
India	2	1	3	1112225812	0.008	0.004	0.01
Korea	3	0	3	50633265	0.29	0	0.29
Mexico	0	2	2	101457200	0	0.09	0.09
Russia	1	1	2	143682757	0.03	0.03	0.06
Others***	4	4	8	297667169	0.06	0.06	0.13

* לצרכי מחקר זה כללתי תחת השם אירופה את כל מדינות האיחוד האירופי לפני ההרחבה של 2004 ובנוסף את שוויץ ואת נורבגיה (הנדגמים בשורה זו מופיעים פעמיים, שכן המדינות מפורטות שוב בנפרד בטבלה).

** סלובניה אירחה בשנת 2005 את כנס האגודה האירופית למשפט וכלכלה.

*** כלל המדינות ששלחו לשני הכנסים גם יחד משתתף אחד בלבד.

אורן גזל-אייל

גם בחינת ההשתתפות ב-ELEA מובילה למסקנות דומות: בשנים שנסקרו השתתפו בכנס 19 ישראלים,¹³ כאשר ביחס לגודל האוכלוסייה היה זה המספר הרב ביותר. שיעור ההשתתפות של הישראלים בכנס ביחס לגודל האוכלוסייה גדול פי 5.63 משיעור ההשתתפות של האירופאים.

אם נסווג את החוקרים לפי מדינת המוסד האקדמי שאליו משויך כל משתתף, ולא לפי המדינה שבה למד לתואר ראשון, הרי שיעור ההשתתפות של הישראלים נמוך ביותר ממחצית, אך הוא עדיין גבוה משמעותית משיעור ההשתתפות של אמריקאים, של קנדים או של אירופאים בכל אחד מהכנסים – ובמידה רבה יותר במדד המשולב של שני הכנסים יחדיו.

13 המשתתפים הישראלים בכנס לפי סדר השנים הם דותן אוליאר, דניאל בן-אוליאל, תומר בראודה, מיכל ברוזה, אורן גזל, אריאל כץ, גילת לוי (2003); דניאל בן-אוליאל, שרון חנס, אבי טבק, הילה נבו, יעקב נוסים, אוהד סודרי, (2004); אייל ארנברג, עידו באום, אורן גזל, עלי זלצברגר, אבי טבק, יעקב נוסים (2005).

הערות על העבר והעתיד של הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל

התפלגות המשתתפים בכנסים של משפט וכלכלה לפי שיוך מוסדי של המשתתפים

Nationality (Affiliation)	Number of Participants			Population	Participants per 5M		
	ALEA	ELEA	Both		ALEA	ELEA	Both
Israel	18	10	28	7109929	12.66	7.03	19.69
U.S.A	327	20	347	299093237	5.46	0.33	5.8
Europe	21	156	177	400369441	0.26	2.44	2.7
France	0	44	44	61004840	0	3.6	3.6
Germany	5	34	39	82515988	0.3	2.06	2.36
U.K	6	28	34	60139274	0.49	2.32	2.82
Canada	16	6	22	32251238	2.48	0.93	3.41
Italy	2	25	27	59115261	0.17	2.11	2.28
Netherlands	1	19	20	16386216	0.3	5.79	6.1
Spain	1	14	15	44351186	0.11	1.57	1.69
Denmark	1	6	7	5425373	0.92	5.52	6.45
Switzerland	3	4	7	7488533	2	2.67	4.67
Hungary	1	5	6	10060684	0.49	1.49	1.98
Belgium	1	4	5	10481831	0.47	1.91	2.38
Sweden	0	4	4	9076757	0	2.2	2.2
Greece	0	4	4	11275420	0	1.77	1.77
Austria	0	4	4	8188806	0	2.44	2.44
Portugal	1	3	4	10501051	0.47	1.42	1.9
Korea	3	0	3	50633265	0.29	0	0.29
Norway	0	3	3	4632911	0	3.23	3.23
Slovenia	0	3	3	2011070	0	7.45	7.45
Australia	2	0	2	20750052	0.48	0	0.48
Mexico	0	2	2	101457200	0	0.09	0.09
Other	1	5	6	345620734	0.01	0.07	0.08

למעשה, ב-ALEA גדול שיעור ההשתתפות של חברי מוסדות ישראלים פי 2.3 משיעור האמריקאים (12.66 חוקרים ממוסדות ישראלים לכל 5 מיליון תושבים לעומת 5.46 חוקרים ממוסדות אמריקניים לכל 5 מיליון תושבים). ב-EALE התופעה בולטת עוד יותר, כאשר שיעור ההשתתפות של חוקרים, המשויכים למוסדות ישראלים, גדול פי למעלה מ-2.8 משיעור ההשתתפות של חוקרים ממוסדות אירופיים (7.03 חברי מוסדות ישראלים לכל 5 מיליון תושבים לעומת 2.44 חוקרים, המשויכים למוסדות אירופיים).

יש בסיס להניח כי נתונים אלו ממעיטים בהיקף המעורבות הישראלית בתחום המשפט והכלכלה בעולם משתי סיבות: ראשית, מטעמים גיאוגרפיים. לחוקר הפועל במוסד ישראלי

שנית, אם העניין שלנו הוא המשפטנים (להבדיל מהכלכלנים) בכל אחד מהכנסים, הרי שהפער בין שיעור הישראלים לבין שיעור האחרים גדול הרבה יותר.¹⁴ זאת מכיוון ש-92% מהישראלים, שהשתתפו בכנסים אלו, היו משפטנים, בעוד שמבין האמריקאים רק 74% היו משפטנים ומבין האירופאים שיעורם עמד על פחות משליש.¹⁵ כאשר בוחנים את היקף השתתפות המשפטנים בכנסים, מתברר כי למעלה מ-16% מהמשפטנים בשני הכנסים היו ישראלים,¹⁶ 59% היו אמריקאים,¹⁷ ורק קצת למעלה מ-18% היו אירופאים.¹⁸ אם מטרחנו היא לבדוק את מעורבות חוקרי משפט ישראלים במשפט וכלכלה, הנתון האמור של 16% הוא הנתון הרלוונטי ביותר, והוא משקף את שיעור השתתפות העצום של משפטנים ישראלים, בהתחשב בגודלה של המדינה.¹⁹

בדיקת כתבי העת במשפט וכלכלה בשנים 2003-2005²⁰ העלתה כי מבין 445 הכותבים בגיליונות האחרונים של כתבי העת האמריקניים במשפט וכלכלה 28 היו ישראלים.²¹ שיעור

14 כמשפטן הוגדר מי שמחזיק בתואר מתקדם במשפטים. כאשר היה לחוקר תואר מתקדם במשפטים וגם תואר דומה בכלכלה, הוא סווג כמשפטן, אם הוא משויך כיום לפקולטה למשפטים או למוסד משפטי אחר.

15 ראו להלן בטבלה, ליד הערה 48.

16 58 משפטנים ישראלים מתוך 361 משפטנים, שהשתתפו בכנסים.

17 214 משפטנים אמריקאים מתוך 361 משפטנים, שהשתתפו בכנסים.

18 66 משפטנים אירופאים מתוך 361 משפטנים, שהשתתפו בכנסים.

19 משמעותו היא כי ביחס לאוכלוסייה שיעור ההשתתפות של משפטנים ישראלים במשפט וכלכלה בישראל גדול פי 11.4 מאשר בארצות הברית ופי 49.7 מאשר באירופה.

20 את רשימת כתבי העת במשפט וכלכלה הוצאתי מאתר האנציקלופדיה ויקיפדיה <http://www.wikipedia.org> תחת הערך Law and Economics. נבדקו הגיליונות האחרונים, שהיו זמינים מכתבי העת הבאים: American Law and Economics Review, Vol 7(2); Erasmus Law and Economics Review, Vol 1(3); European Journal of Law and Economics; International Review of Law and Economics, Vol 25(2); Journal of Law, Economics, and Organization, Vol 21(2); Journal of Law and Economics, Vol 48(2); Journal of Legal Studies, Vol 34(2); Review of Law and Economics, Vol 1(2) שפורסמו בכתבי העת הללו בשנים 2003-2005, ותוכן העניינים שלהם הוצב באתר האינטרנט עד דצמבר 2005, מועד עריכת הדגימה.

21 כל מי שהשתתף בכתובת מאמר נספר ככותב, והשתתפות כפולה נספרה פעמיים. הכותבים הישראלים היו עלמה כהן (פעמיים), אלון הראל, אלון קלמנט (3 פעמים), אמיר ליכט, אריאל פורת, אבנר בר אילן, אבי טבק (פעמיים), ברק מדינה, חיים פרשטמן (פעמיים), חנן גולדשמידט, אריה בבצ'וק, עומרי בן שחר (5 פעמים), אורן בר גיל (5 פעמים), פבלו ספילר, רונן אברהם, רוזנברג ג', אורי גניזי, עוזי סגל, יואל חיטובסקי, צבי ספרא, צביקה נאמן (פעמיים), עלי זלצברגר, ניבה אלקין-קורן.

הערות על העבר והעתיד של הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל

התפלגות הכותבים הישראלים בכתבי עת של משפט וכלכלה

	Number			Percentage	
	Authors	Israelis (Bachelor)	Israelis (affiliation)	Israelis (Bachelor)	Israelis (affiliation)
J. Leg. Stud.	85	6	3	7.05%	3.53%
J. L. & Econ.	138	4	1	2.89%	0.7%
J. L. Econ. & Org.	106	11	8	10.37%	7.55%
Am. L. & Econ. Rev.	84	3	0	3.57%	0.00%
Rev. L. & Econ.	22	2	0	9.1%	0.00%
J. L. Econ. & Pol'y	10	2	2	20.00%	20.00%
USA	445	28	14	6.3%	3.14%
Int. Rev. L. & Econ.	108	6	7	5.55%	6.48%
Eur. J. L & Econ.	175	1	1	0.57%	0.57%
Erasmus L. & Econ. Rev.	13	0	0	0.00%	0.00%
Europe	296	7	8	2.36%	2.7%

הסבר אפשרי לכך, ששיעור הישראלים הכותבים בכתבי העת קטן משיעורם בכנסים, מצוי באופי הכלכלי יותר של כתבי העת. כיוון שמרבית הישראלים העוסקים בתחום הם משפטנים, חלק מהמאמרים שהם כותבים מופיע בכתבי עת משפטיים כלליים, לרוב כתבי עת אמריקניים. ניתן היה, אולי, לבדוק השערה זו באמצעות איסוף נתונים על כותבי המאמרים הכלכליים בכתבי העת המשפטיים, אולם בהיעדר כלי אובייקטיבי, שיגדיר מהו מאמר

22 הישראלים, שפרסמו בכתב העת International Review of Law and Economics, הם עמיר ליכט, חנן גולדשמידט, שלום שוורץ, רונן אברהם, מיכאל בינשטוק, יואל היטובסקי, אבי טבך.
 23 ייתכן שהסיבה לכך היא התמקדותו של כתב העת בכתיבה כלכלית פורמלית, אשר מושכת פחות משפטנים, וכאמור מרבית חוקרי המשפט וכלכלה מישראל הם משפטנים. אפשרות נוספת היא האמריקניזציה של המחקר הישראלי, המתבטאת לא רק בהעדפת הישראלים ללמוד בארצות הברית ולחקור בה אלא, אולי, גם באימוץ הסטנדרטים האמריקניים – ולכן העדפת כתבי העת האמריקניים.

אורן גול-אייל

להלן סיכום הנתונים על השתתפות ישראלים באירועים ובכתיבה בתחום של משפט וכלכלה.

Event	No. of Participants	No. of Israelis	% of Israelis
ALEA 2005	90	15	16.66%
ELAE 2005	72	6	8.33%
ALEA 2004	145	13	8.96%
ELAE 2004	79	6	7.59%
ALEA 2003	154	16	10.38%
ELAE 2003	96	7	7.29%
Am Journals	445	28	6.3%
Eur. Journals	296	7	2.36%
Sum	1377	98	7.11%

הנתונים לעיל מראים כי מספר הישראלים, המשתתפים במחקר האקדמי הבינלאומי במשפט וכלכלה, גדול מאוד, בייחוד ביחס לגודל אוכלוסיית מדינת ישראל. עם זאת, כדי להראות שמדובר במאפיין ייחודי למשפט וכלכלה יש לבחון את שיעור השתתפותם של ישראלים בכתיבה אקדמית בתחומים אחרים ובכנסים אקדמיים בינלאומיים אחרים. לצורך זה בדקתי את שיעור ההשתתפות של ישראלים בכנסים השנתיים של האגודה למשפט וחברה²⁴ (The American Law and Society Association), האגודה האמריקנית להיסטוריה של המשפט²⁵ (American Society for Legal History) והאגודה האמריקנית למשפט השוואתי²⁶ (ASCL) of Comparative Law). כמו כן בדקתי את שיעור הישראלים, שפרסמו בכתיבת

24 נבדק הכנס, שנערך בשנת 2004 בעיר שיקגו, מכיוון שבעת הבדיקה הוא היה הכנס האחרון, שהתוכנית המפורטת שלו עם רשימת המשתתפים הופיעה באתר האגודה.

25 נבדקו הכנסים משנת 2005 (סינסינאטי, אוהיו) ושנת 2004 (אוסטין, טקסס), שבהם הוצגו 192 מאמרים (109 באוהיו ו-83 באוסטין).

26 כיוון שמדובר בכנסים קטנים יותר, נבדקו ארבעה כנסים של האגודה – שניים שנערכו בארצות הברית (במיזורי ובמישיגן) בשנת 2004, אחד שנערך באוניברסיטת קווינסלנד באוסטרליה בשנת 2002 ואחד שנערך באוטרקט שבהולנד בשנת 2006. הכנסים מ-2003 לא נדגמו, כיוון שהם יוחדו להשוואת השיטה האמריקנית והאיטלקית; היה איפוא חשש לעיוות בתוצאות. הכנס מ-2005 בהוואי לא נדגם, משום שהתוכנית המפורטת שלו לא נמצאה באתר האינטרנט של האגודה.

27 לא בחנתי את שיעור סינון המאמרים בכנסים השונים, שכן בהנחה שאין בכך עדיפות שיטתית משמעותית לישראלים, לטובה או לרעה, סינון המאמרים אינו אמור להשפיע על שיעור הישראלים המשתתפים בכנס.

המחקר בתחום המכונה "משפט וחברה" הוא מקור השוואה טוב במיוחד למשפט וכלכלה, כיוון שמדובר בכנס בנושא רחב למדי, בעל אופי בינלאומי, שבו משתתפים ישראלים רבים יחסית. אם גם לא יגיע השיעור למימדים המקובלים בכנסים של משפט וכלכלה, נראה שיש בכך חיזוק משמעותי לטענה כי ההשתתפות הישראלית בשיח המשפטי-כלכלי חריגה ביחס להשתתפות ישראלים בדיסציפלינות משפטיות אחרות. ואכן, התוצאות מראות כי שיעור הישראלים מבין המשתתפים במחקר האקדמי האמריקני במשפט וחברה נמוך בהרבה. בכנס של האגודה למשפט וחברה עמד שיעור הישראלים על 2.6% בלבד²⁹ (לעומת 11.31% ב-ALEA); גם כאשר הלאומיות נבחנת לפי המוסד, שאליו משויך החוקר (להבדיל מהמוסד שבו הוא למד לתואר ראשון), המגמה דומה. שיעור החוקרים המשויכים למוסד ישראלי בכנס האגודה למשפט וחברה עמד על כ-1%³⁰ לעומת שיעור של 4.62% ב-ALEA,³¹ אם כי בכנס האגודה למשפט וחברה משתתפים יותר חוקרים מאוניברסיטאות מחוץ לארצות הברית.³² השוואת כתבי העת מציגה תוצאה דומה. שיעור הישראלים, שפרסמו בכתב העת *Law and Society Review*, עמד על 2.5%³³. שיעור

- 28 החריג היחיד הוא ה-*Journal of Legal History*, שהוא כתב עת מוביל בתחום של Cambridge University.
- 29 27 משתתפים מתוך 1027 היו ישראלים.
- 30 11 משתתפים, המשויכים למוסד ישראלי, מתוך 1027 משתתפים בכנס האגודה למשפט וחברה.
- 31 18 משתתפים, המשויכים למוסד ישראלי, מתוך 389 משתתפים ב-ALEA.
- 32 כ-15.5% ממשתתפי ה-ALEA משויכים לאוניברסיטאות מחוץ לארצות הברית, בעוד שבכנס האגודה למשפט וחברה היה שיעור המשויכים לאוניברסיטאות זרות 21.2%. בשל הקושי לאתר את מקום לימודי התואר הראשון של כל באי הכנס לא נבדק שיעור השתתפות האמריקאים והזרים על בסיס נתון זה. בדיקת שיעור ההשתתפות של המשויכים לאוניברסיטאות זרות נעשתה על בסיס מדגם של 500 המשתתפים הראשונים ברשימת המשתתפים של האגודה. מתוך רשימה זו 394 היו ממוסדות אמריקניים, 33 ממוסדות בריטיים, 14 ממוסדות קנדיים, 9 ממוסדות אוסטרליים, 8 ממוסדות ישראליים, 6 ממוסדות גרמניים, 4 ממוסדות הולנדיים, 3 ממוסדות צרפתיים, 3 ממוסדות בדרום אפריקה, 19 ממוסדות ממדינות אחרות ו-7 ששויכם הארגוני לא הובהר.
- 33 מתוך לקסיס הוצאתי את 200 המאמרים האחרונים בכתב העת עד ליום 10.12.2005. הרשימה כללה 243 כותבים משנת 1999 ועד יום עריכת הדגימה. מתוכם שישה היו ישראלים: רונן שמיר (סוציולוגיה, תל-אביב), גד ברזילי (סוציולוגיה, תל-אביב. גם משפטן). עידית קוסטנר (משפטים, תל-אביב), נוגה מורג-לוין (מדעי המדינה, מישגן, גם משפטנית), יואב דותן (משפטים, האוניברסיטה העברית). השישי ברשימה היה אמיתי עציוני, סוציולוג מאוניברסיטת קולומביה, ניו-יורק. החשבתי אותו כישראלי, שכן את שני תארו הראשונים הוא קיבל בשנות החמישים מהאוניברסיטה העברית בירושלים.

בתחום המשפט הבינלאומי וההשוואתי ההשתתפות הישראלית נמוכה אף יותר. בכנסים האחרונים של האגודה האמריקנית למשפט השוואתי השתתפה ישראלית אחת, המשויכת לאוניברסיטת טורונטו.³⁶ היא השתתפה בפאנל שעסק בישראל. מבין 111 המשתתפים בארבעה כנסים שנדגמו – שניים שנערכו בארצות הברית, אחד בהולנד ואחד באוסטרליה – לא היה אף חוקר, שהגיע ממוסד ישראלי, למרות העובדה ששיעור ההשתתפות של אירופאים ושל אחרים שאינם אמריקאים היה גבוה מאוד גם בשני הכנסים שנערכו בארצות הברית.³⁷ גם בחינת שיעור הכותבים בכתבי העת במשפט השוואתי ובינלאומי מראה תוצאה דומה. מתוך 252 כותבים בששת כתבי העת האמריקניים המובילים בתחום נמצאו 4 פרסומים של ישראלים – רק שניים מהם של ישראלי ממוסד ישראלי.³⁸

34 ההתמקדות בכתב העת האמור בלבד נובעת מקושי להגדיר מהו כתב עת במשפט וחברה. התחום פחות מוגדר, ויש פחות כתבי עת אמריקניים, המוקדשים למשפט וחברה באופן כללי (להבדיל מנושאים ספציפיים, אשר ניתן לשייכם למשפט וחברה, כמו שוויון, או כתבי עת כלליים, אשר יש בהם גם מאמרים במשפט וחברה. בשל קושי זה התמקדתי בבדיקת המאמרים בכתב העת האמור.

35 בדיקת 200 המאמרים האחרונים, שהתפרסמו עד ליום 10.12.2005, העלתה 219 כותבים; מתוכם שני ישראלים, שכתבו מאמר משותף: דפנה הקר ורון שמיר (סוציולוגיה, תל-אביב).

36 איילת שחר מהפקולטה למשפטים של אוניברסיטת טורונטו.

37 13 מתוך 48 משתתפים בכנסים במיזורי ומישיגן בשנת 2004 היו משויכים לאוניברסיטאות באירופה, 30 לאוניברסיטאות בארצות הברית ו-5 לשאר מדינות העולם. ככנס שנערך באוטרכט הולנד 2006 השתתפו 6 אמריקאים, 30 אירופאים ו-3 ממקומות אחרים. באוסטריה, ב-2002, השתתפו 4 אמריקאים ו-11 אירופאים.

38 נדגמו כל המאמרים, שפורסמו בלקסיס מתחילת שנת 2004 ועד מועד הבדיקה, בדצמבר 2005, בשבעה כתבי העת מהמובילים לפי מדד ה-impact rank של Washington and Lee University. על שניים מכתבי העת המצויים במקום גבוה ברשימה האמורה דילגתי, משום שהם מתמקדים במשפט מסחרי בינלאומי או שאינם מתמקדים רק במשפט בינלאומי והשוואתי. ארבע הדגימות שכללו ישראלים היו של עמנואל גרוס מאוניברסיטת חיפה (שני מאמרים ב-Cornell) ושל ראובן אבי יונה מבית הספר למשפטים במישיגן (שני מאמרים ב-Michigan).

Journal	Authors	Israelis (Bachelor)	Israelis (Affiliation)	% Israelis (Bachelor)	% Israelis (Affiliation)
Harv. Int'l. L. J.	29	0	0	0.00%	0.00%
Va. J. Int'l. L.	23	0	0	0.00%	0.00%
Am. J. Comp. L.	26	0	0	0.00%	0.00%
B.U. Int'l L. J.	13	0	0	0.00%	0.00%
Cornell Int'l L. J.	48	2	2	4.17%	4.17%
Am. U. Int'l. L. Rev.	53	0	0	0.00%	0.00%
Mich. J. of Int'l L.	73	2	0	2.74%	0.00%
Sum	265	4	2	1.51%	0.75%

הערות על העבר והעתיד של הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל

התמונה בתחום ההיסטוריה של המשפט דומה. בשני הכנסים האחרונים של האגודה למשפט והיסטוריה השתתפה ישראלית אחת מאוניברסיטת תל-אביב.³⁹ בכתיבי העת בתחום ההיסטוריה של המשפט נמצא כותב ישראלי אחד מתוך 200 כותבים.⁴⁰

Event	% of Israelis (Bachelor)	% of Israelis (Affiliation)	% of non- Americans (Affiliation)*
ALEA 2005	16.66%	6.66%	12.22
ELAE 2005	8.33%	6.9%	
ALEA 2004	8.96%	3.45%	19.31
ELAE 2004	7.59%	3.79%	
ALEA 2003	10.38%	4.54%	14.93
ELAE 2003	7.29%	2.08%	
Am. L. & E Journals	6.3%	3.14%	
Eur. L. & E Journals	2.36%	2.7%	
L. & Soc. 2004	2.6%	1.0%	20%
L. & Soc. Rev.	2.5%	1.6%	
Am. Soc. Comp. L.	0.9%	0.0%	**37.5%
Int'l & Comp. L. J.	1.5%	0.75%	
Am. Soc. L. Hist.	0.5%	0.5%	10.9%
Leg. Hist. Journals	0.5%	0.5%	

* שיעור המשייכים למוסדות לא אמריקניים נבחן בכנסים שנערכו בארצות הברית.
 ** בדגימה, רק כמחצית מהכנסים של האגודה האמריקנית למשפט השוואתי נערכו בארצות הברית.

לסיכום, ממצאים אלו מלמדים כי שיעור ההשתתפות של ישראלים במחקר האקדמי במשפט וכלכלה בארצות הברית ובאירופה עומד על כ-7-8%⁴¹ בהשוואה לגודלה של המדינה, וההשתתפות הישראלית במחקר במשפט וכלכלה עולה בהרבה על השתתפות של

כתיבי העת, שנדגמו לבסוף, הם Harvard International Law Journal; Virginia Journal of International Law; The American Journal of Comparative Law; Boston University International Law Journal, Cornell International Law Journal; American University International Law Review; Michigan Journal of International Law

ליאורה בילסקי. 39

נדגמו 94 כותבים של המאמרים האחרונים מתוך ה-Journal of Legal History (רשימת כל המאמרים שהיתה זמינה באתר כתב העת בעת הבדיקה) ו-106 מתוך ה-Law and History Review. נמצא מאמר

אחד של רון חריס. מתל-אביב ב-Law and History Review.

41 ראו הטבלה ליד הערה 22, הממצעת את הנתונים מכתבי העת והכנסים השונים בתחום.

ג. סיבות

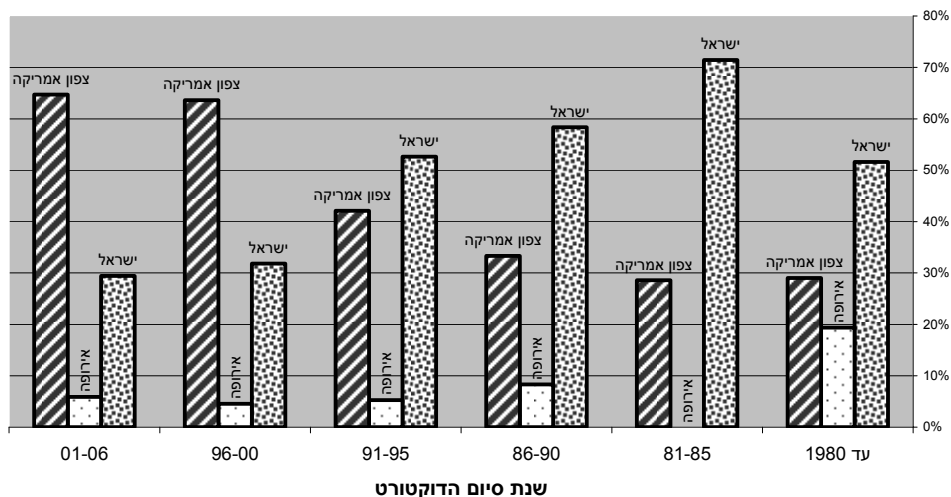
הפריצה המטאורית של הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל אירעה בסוף שנות ה-80. עד אותו שלב היו מעטים שעסקו בתחום המחקר האמור, והבולט ביותר מביניהם היה אוריאל פרוקצ'ה. פרוקצ'ה השפיע על כמה מתלמידיו וזרע את הזרעים שנכטו מאוחר יותר ברבים מתלמידיו, ביניהם אלון הראל, זוהר גושן, אירית חביב-סגל ועמרי בן-שחר. אולם, כאמור, עד סוף שנות ה-80 לא היתה בישראל קבוצה משמעותית של חוקרים שהתמקדו בניתוח הכלכלי של המשפט.

סוף שנות ה-80 ותחילת שנות ה-90 היו נקודת מפנה בחינוך המשפטי בישראל בכלל ובמעמד הניתוח הכלכלי של המשפט בפרט. היצע מקומות הלימוד בפקולטות למשפטים גדל באופן מאסיבי באותה תקופה, באפשרו כניסה של צעירים רבים כמרצים לבתי הספר למשפטים. רבים מהם היו מזן חדש יחסית – בוגרי בתי הספר למשפטים המובילים בארצות הברית. אם רוב הפרופסורים למשפטים שהתקבלו לאקדמיה בישראל בשנות ה-80 החזיקו בתואר דוקטור ממוסד ישראלי או אנגלי, ורק מיעוטם היו דוקטורנטים בצפון-אמריקה, הרי שבשנות ה-90 השתנתה המגמה. רובם הגדול של המרצים, שהתקבלו לפקולטות למשפטים בחמש עשרה השנים האחרונות, למד לתואר דוקטור בחו"ל, לרוב בצפון-אמריקה. עקב קבלת מרצים כה רבים בתוך תקופה כה קצרה השתנו במהירות פני הפקולטות למשפטים האוריינטציה המחקרית הפכה הרבה פחות אירופית או אנגלית והרבה יותר אמריקנית. גם מרצים, שלא למדו לתואר דוקטור בארצות הברית או בקנדה, החלו להקדיש זמן רב יותר למחקר באוניברסיטאות בארצות הברית ולהוראה בהן.

התרשים הבא, המתבסס על איסוף הנתונים של חברי הפקולטות למשפטים באוניברסיטאות, מדגים תופעה זו. ניתן לראות כי מבין חברי הסגל, שסיימו את עבודת הדוקטורט שלהם עד שנת 1990, רק כ-30% למדו בארצות הברית. עם זאת, כבר בסוף שנות השמונים, ויותר מכך מראשית העשור האחרון של המאה הקודמת, חלה עלייה מתמדת בנוכחותם של בעלי תואר דוקטור מצפון אמריקה, ובעשור האחרון הוא עומד על כ-65% מחברי הסגל החדשים.

הערות על העבר והעתיד של הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל

חברי סגל במשפטים לפי מקום לימודי הדוקטורט

האמריקניזציה של ההכשרה האקדמית הישראלית, כשלעצמה, השפיעה על מעמד הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל מן הטעם הפשוט, שמעמדה של גישה זו בארצות הברית חזק הרבה יותר מאשר באירופה.⁴² אולם זהו רק הסבר חלקי, שכן שיעור העוסקים במשפט וכלכלה מבין אותם דוקטורנטים צעירים היה גבוה משמעותית משיעור העוסקים בתחום מקרב חברי האקדמיה המשפטית בארצות הברית. לכך ניתן למצוא כמה הסברים: הראשון הוא אריה בכצ'וק. באמצע שנות השמונים התקבל בכצ'וק ל-society of fellows ואחר כך כפרופסור בבית הספר למשפטים של הרווארד. מבחינות רבות היתה זו נקודת מפנה. בכצ'וק, שלמד לתואר ראשון בחיפה ובתל-אביב, הפך במידה רבה למודל לחיקוי ולמורה רוחני לדוקטורנטים מבריקים שהגיעו להרווארד. הוא הנחה את עמרי בן שחר (אונ' תל-אביב ואחר כך אונ' מישיגן), את אסף חמדני (בר-אילן), את שרון חנס (תל-אביב) את אורן בר-גיל (אוניברסיטת ניו-יורק), את מיכל ברזווה (אוניברסיטת וירג'יניה) ואת אמיר ליכט ואלי בוקספן (המרכז הבינתחומי). אך השפעתו היתה בוודאי רבה עוד יותר, מכיוון שהצלחתו עודדה רבים ללכת בעקבותיו, ללמוד בארצות הברית ולהתמקד שם במשפט וכלכלה.

שנית, הגישה הכלכלית למשפט מאפשרת לחוקר להפיק מחקרים איכותיים אף בלא ידע מעמיק של הדוקטרינה המשפטית המקומית. בכך דומה הניתוח הכלכלי של המשפט לגישות תיאורטיות אחרות של משפט ו... כגון משפט והיסטוריה, משפט וחברה או משפט ותרבות. ואכן, כמו הגישה הכלכלית גם הגישות הללו זוכות לעדנה בפקולטות המלאות בחוקרים

42 ראו: Nuno Garoupa & Thomas S. Ulen, *The Market for Legal Innovation Law and Economics in Europe and the United States* (Working Paper), המנסים להסביר מדוע הניתוח הכלכלי של המשפט מתקבל בארצות הברית הרבה יותר מאשר באירופה.

שלישית, גם שיקולים כלכליים ישירים יותר עודדו את הדוקטורנטים הישראלים להתמקד במשפט וכלכלה. קרן Olin, שרק לאחרונה נסגרה אך תרמה סכומי עתק לקידום המחקר במשפט וכלכלה, סייעה רבות לקידום ישראלים בתחום.⁴⁴ כמובן, הקרן לא הופנתה לישראלים בלבד; אולם ישראלים רבים יחסית נהנו מהמלגות שלה, מכיוון שרבים ממקבלי הקרן היו דוקטורנטים במשפטים או חוקרים צעירים, שזה עתה השלימו תואר שלישי במשפטים ונשארו תקופה מסוימת לחקור בארצות הברית. כפי שצינתי לעיל, רבים מבוגרי ה-S.J.D. שנשארו תקופות קצרות למחקר בארצות הברית הם ישראלים. מובן, שאיני טוען כי קרן Olin היתה הגורם העיקרי לבחירת אותם סטודנטים וחוקרים בניתוח כלכלי של המשפט, אך קשה להתעלם מהאפשרות שבצומת דרכים כלשהי, כשהחוקר מתלבט בין כיווני מחקר, עשויה האפשרות להשיג מימון למחקר או למחיה להשפיע, ולו השפעה חלקית, על כיוון המחקר הנבחר.⁴⁵

43 ראו רון שפירא "מנחם מאוטנר: על החינוך המשפטי" עיוני משפט כז 821 837-838 (תשס"ד), המסביר מדוע ישראלים הכותבים באנגלית מעדיפים לעסוק במחקרים בינתחומיים ולא במחקרים משפטיים דוקטרינריים, וכן מנחם מאוטנר "מעבר לסובלנות ולפלורליזם: הפקולטה למשפטים כמוסד רב-תרבותי" עיוני משפט כה 253 (תשס"ב), המתאר את התערעורת ההגמוניה של הגישה המשפטית הדוקטרינרית בפקולטות למשפטים.

44 קרן אולין תרמה סכום מתכלה של 370 מיליון דולר, אשר חלקים משמעותיים שלו הופנו לקידום המחקר במשפט וכלכלה. לחשיבותה של קרן אולין להתפתחות התחום, ראו Henry G. Manne, *How law and economics was marketed in a hostile world: a very personal history, in THE ORIGINS OF LAW AND ECONOMICS: ESSAYS BY THE FOUNDING FATHERS*, pp. 309-327 (Francesco Parisi, Charles K. Rowley, eds., 2005). ראו גם Jon Hanson & David Yosifon, *The Situation: An Introduction to the Situational Character, Critical Realism, Power Economics, and Deep Capture*, 152 U. PENN. L. REV. 130, 272-84 (2003).

45 גרופה ויולן טוענים כי הכסף לא יכול היה להיות גורם משמעותי בהצלחת הניתוח הכלכלי של המשפט. לגישתם, "money has never, to our certain knowledge, managed to purchase an entire discipline's point of view that would have been correctly rejected but for the support of external money". See Garoupa & Ulen, *supra* note 42 (עמוד 16 למאמר). השאלה, כמובן, אינה אם הכסף קנה את כל הדיסציפלינה, אלא, לפחות לענייננו כאן, האם הכסף השפיע על מספר משמעותי של חוקרים להעדיף חקר של תחום אחד על אחר. לא צריך להיות תומך נלהב של הגישה הכלכלית למשפט כדי להאמין, שכסף עשוי להוות תמריץ לפעילות מסוימת. אלמלא היה הכסף מקדם מחקר בכיוון שבו מעוניין התורם, קשה היה למצוא הסבר כלכלי להענקת התרומה. מובן שמרבית

הערות על העבר והעתיד של הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל

רביעית, לימודי התואר הראשון בישראל מקנים לסטודנט כלים, לפחות כלים בסיסיים, בכלכלה. כמעט בכל הפקולטות למשפטים היה עד לפני מספר שנים קורס חובה בכלכלה, ובחלקן קיים קורס כזה גם כיום. ענפי מחקר אחרים, כגון היסטוריה או ספרות, לא זכו לקורסי חובה דומים. כמו כן סטודנטים רבים, בייחוד מקרב המצטיינים, לומדים נוסף לתואר במשפטים גם תואר בכלכלה. הפקולטות למשפטים אינן מתנגדות לכך ובחלקן ואף מעודדות תופעה זו על-ידי הקמת מסלולים משותפים למשפטים וכלכלה. מספר לא מבוטל מקרב הישראלים העוסקים במשפט וכלכלה למדו לתואר בכלכלה בישראל לפני שנסעו ללימודי הדוקטורט בארצות הברית. גם להכשרה זו היתה בוודאי השפעה על בחירתם בניתוח כלכלי של המשפט, ולא בגישה משפטית אחרת, בבואם ללמוד בתוכניות ה-S.J.D.

הגידול העצום בשיעור החוקרים שהתחנכו בארצות הברית החל מראשית שנות התשעים לא היה הסיבה היחידה לתפוצתו החריגה של הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל. הניתוח כלכלי החל למשוך אליו בשנות התשעים גם חוקרים אשר לא למדו בארצות הברית והדוקטורט שלהם לא עסק במשפט וכלכלה. לדוגמה, אלון הראל, עלי זלצברגר ואריאל פורת, מהחוקרים הבולטים בתחום בישראל, לא למדו בתוכנית ה-S.J.D. בארצות הברית, ולפחות שניים מהם לא כתבו דוקטורט בתחום.

ההכשרה של החוקרים בשנות התשעים אינה יכולה לתת הסבר מלא לתופעה גם מסיבה נוספת – אף אם חוקר צעיר התחנך בארצות הברית על ברכי הגישה הכלכלית למשפט, הרי עם שובו לארץ הוא נדרש לעסוק גם בחקר המשפט המקומי ובהוראתו. בשלב זה יש בידי אותם חוקרים כלים לנתח את המשפט המקומי ולהעמיק בו את המחקר. אמנם, ניתן היה לצפות, כי לאור הכשרתם הם ישלבו תובנות כלכליות במחקרם זה, אולם רובם המכריע לא הסתפק ביישום כזה של ההכשרה הכלכלית, אלא המשיך בעריכת מחקרים הפונים בעיקרם לקהל האמריקני ושאינו להם כל ייחוד ישראלי. השנים הספורות שבילו אותם חוקרים בארצות הברית בראשית דרכם אינן יכולות לתת הסבר מלא לתופעה זו.⁴⁶ הזרעים שניטעו בארצות הברית צריכים היו למצוא כר מתאים בישראל על מנת להתפתח כאן. וכך כזה נמצא.

46 פרופ' רון שפירא טען כי את הנטייה לרב-תחומיות, ובכלל זה לכלכלה, ניתן להסבר כניסיון של מורי המשפט בישראל ליצירת מקצוענות ייחודית, שתבדיל אותם מיתר המשפטנים. ראו רון א' שפירא "המקצוענות של החינוך המשפטי" מחקרי משפט יז 263, 289 (תשס"ב). איני משוכנע בכוחה של מעין התארגנות זו של מורי המשפט. את הבינתחומיות במחקר המשפטי בישראל הובילו בשנות התשעים אותם חוקרים צעירים, אשר בשלבי הקידום הראשונים שלהם התעניינו יותר בהערכת חבריהם הבוגרים למקצוע מאשר בבניית מקצוענות. דווקא אותם חברים בכירים של הקהילה האקדמית המשפטית לא עסקו במחקר בינתחומי ולעיתים אף בזו למחקר זה. עם זאת, אין בכוונתי לדון בטענה זו, שכן גם אם יש בה ממש, הרי שגם לדעת שפירא אין למצוא בה את ההסבר היחיד לתופעה, והיא בוודאי אינה מסבירה מדוע פנו רבים כל כך דווקא לניתוח כלכלי של המשפט ופחות לגישות תיאורטיות אחרות.

ישראל היתה כר גידול טוב לניתוח הכלכלי של המשפט, במידה רבה בשל הליכי הקידום של מורי המשפט בישראל. לצורך קידום נדרשים חוקרי משפט בישראל להציג כמות ניכרת של פרסומים באנגלית; הדרישה לפרסומים משפטיים בשפה זרה ייחודית לישראל.⁴⁷ בשנים האחרונות נמדד גם המוניטין של החוקר במידה רבה על בסיס הישגיו בכתיבה בארצות הברית; רבים מחוקרי המשפט בישראל מלמדים תקופות ממושכות באוניברסיטאות בארצות הברית ובקנדה או חוקרים בהן, והם בוחנים את המוניטין של עצמם ושל חבריהם על בסיס הקריטריונים האמריקניים.

באקדמיה המשפטית זוהי תופעה כמעט ייחודית לחוקרים ישראלים. במדינות מערביות אחרות מקובל כי המחקר המשפטי הוא מחקר מקומי, ואין כל צורך לפרסם בכתבי עת זרים כדי להבטיח קידום. בשונה מכלכלה, ממתמטיקה או מתחומי מחקר אחרים, התפישה המקובלת היא כי קידום של חוקרים אינו צריך להיות מותנה בפרסומים זרים. בחלק מהמקומות ערכם של פרסומים במדינות אחרות אף נמוך יותר מערכם של פרסומים בכתבי עת מקומיים.⁴⁸

תופעה זו באה לידי ביטוי גם בדיסציפלינה של החוקרים הפונים למשפט וכלכלה בישראל, בהשוואה לשאר העולם. נתוני שלושת הכנסים האחרונים של ה-ALEA וה-EALE מראים כי 92% מהמשתתפים הישראלים בכנסי משפט וכלכלה הינם משפטנים (אף כי ל-40% מהם היה גם תואר בכלכלה). מנגד, כחמישית מהמשתתפים מצפון-אמריקה לא היו משפטנים, והכשרתם הפורמלית היתה כלכלית בלבד. באירופה נשלט התחום על-ידי כלכלנים. כמעט 70% מהמשתתפים בעלי הכשרה כלכלית בלבד, ורק 14.66% בעלי הכשרה משפטית בלבד.

47 ראו שפירא, לעיל הערה 43, 836-837. בחלק ממדינות אירופה הקטנות ניתן לראות ניצנים של שינויי גישה. כך, למשל, בדנמרק החלו בשנים האחרונות לעודד את החוקרים לכתוב גם באנגלית. אולם מרבית הכתיבה באנגלית מופיעה כפרקים בספרים, ופרקים אלו עוסקים ברוב המקרים בנושאים משפטיים דניים או אירופיים. עדיין אין דרישה לפרסום בכתבי עת משפטיים בכלל או בכתבי עת אמריקניים בפרט.

48 המידע על דרישות הפרסום באירופה נאסף בשיחות עם עמיתים בבלגיה, בגרמניה, בדנמרק, בהולנד, בספרד, בפורטוגל ובשוודיה. יש הסבורים, כי הדרישה של האקדמיה הישראלית לפרסומים באנגלית נובעת מהחשש, שלחוקר ישראלי קל יחסית לפרסם בכתבי העת בעברית. לדעתי, אין לכך בסיס. בארצות הברית יש מאות כתבי עת במשפטים, רובם נערכים על-ידי סטודנטים, וכמעט כל מאמר באיכות סבירה יכול למצוא אכסניה. מובן כי פרסום באכסניה מכובדת יותר קשה הרבה יותר. אולם אם זו היתה הבעיה, ניתן היה להשוות את מעמד כתבי העת הישראליים למעמדם של כתבי העת האמריקניים ברמה מקבילה. אך לא כך נעשה.

הערות על העבר והעתיד של הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל

ההכשרה של החוקרים שהשתתפו בכנסים בנושא משפט וכלכלה.

	<u>Economics</u>			<u>Law</u>			<u>Both Law & Econ</u>			<u>Other</u>	
	#	%	Per 5M	#	%	Per 5M	#	%	Per 5M	#	%
U.S.A	58	20.27	0.97	105	36.71	1.75	109	38.11	1.82	14	0.04
Canada	6	28.57	0.93	6	28.57	0.93	9	42.85	1.39	0	0
Europe	154	68.88	1.92	33	14.66	0.41	33	14.66	0.41	4	1.56
Israel	5	7.93	3.51	34	53.96	23.91	24	38.09	16.87	0	0
Others	22	68.75	0.03	5	15.62	0.008	3	9.37	0.004	2	6.25

קל להבין תופעה זו לאור כללי הקידום באוניברסיטאות. בעוד שבישראל נדרשים משפטנים לפרסם בכתבי עת זרים, דהיינו באנגלית, באירופה הם נבחנים לפי פרסומים מקומיים. לפרסומים זרים אין לרוב ערך רב, ובוודאי שלא רב יותר מאשר פרסום בשפת המקום. מטעם זה אין למשפטנים אינטרס לפנות לתחומים, שיאפשרו להם לפרסם בקלות יחסית בארצות הברית. מנגד, כלכלנים אינם פונים לקהל המקומי בלבד, ופרסומים בשפות זרות מסייעים לקידומם. כתבי העת המובילים בתחום המשפט והכלכלה נחשבים מקומות פרסום טובים לכלכלנים מאירופה,⁴⁹ וכלכלנים אירופאים עוסקים לעיתים קרובות יותר במשפט וכלכלה.

הנתונים להלן מתיישבים עם הטענה, כי התמריצים האקדמיים הם הגורם המשפיע ביותר על הבחירה במחקר בתחום המשפט והכלכלה. ביחס לגודל אין הבדל משמעותי בין שיעור הכלכלנים האירופאים, האמריקאים או הקנדים העוסקים במשפט וכלכלה.⁵⁰ לעומת זאת, שיעור המשפטנים העוסקים בתחום גדול בארצות הברית פי למעלה מארבעה ביחס לאירופה.⁵¹ הדמיון בדרישות הפרסום בכלכלה באירופה ובארצות הברית והשוני בדרישות בתחום המשפטים יכולים להסביר פערים אלו.

השפעת הדרישה לפרסום באנגלית על חוקרי משפט ישראלים היא משמעותית. מרצים צעירים מודעים לחשיבות הפרסומים באנגלית לקידומם ולהכרה שלה יזכו ובוודאי מכוונים

49 ה-Journal of Law and Economics נחשב ככתב העת המוביל בתחום, אך גם כתבי עת אחרים בתחום, כגון The Journal of Law, Economics and Organization, International Review of Law and Economics, European Journal of Law and Economics ואחרים, נחשבים כבימות פרסום לא רעות. ה-Journal of Legal Studies, אשר במשפטים נחשב לפחות טוב כמו ה-Journal of Law and Economics, אינו נתפש כבמת פרסום רלוונטית לכלכלנים מאירופה. תודה לנונו גרופה על הסיוע באיסוף המידע.

50 על כל חמישה מיליון תושבים נמצאו באירופה 1.92 כלכלנים, שהשתתפו בכנסים בתחום, בארצות הברית – 0.97 ובקנדה 0.93. התוצאה דומה גם כאשר מחשיבים ככלכלנים חוקרים, שיש להם תואר הן במשפטים והן בכלכלה (2.33 באירופה, 2.79 בארצות הברית, 2.32 בקנדה).

51 על כל חמישה מיליון תושבים נמצאו 0.4 משפטנים אירופאים שהשתתפו בכנסים בתחום לעומת 1.75 משפטנים מארצות הברית.

מהאמור לעיל אין להבין כי הישראלים העוסקים בניתוח כלכלי של המשפט אינם מאמינים בחשיבות כתיבתם (אף כי לפחות אחד טען בפניי בכנות, שהוא עוסק בתחום רק משום שהעיסוק חביב וקל ולא מתוך אמונה בערך מחקריו). טענתי היא רק כי הפניית משאבי הזמן המוגבלים מושפעת, בין היתר, מהצורך בקידום ובהכרה, ועקב כך גדל נתח המשאבים המופנה למחקר משפטי כלכלי על חשבון הזמן המושקע במחקר משפטי אחר. גם כאן קשה לקבל טענות, שלפיהן שיקולי קידום ותמריצים כלכליים אינם משפיעים על חוקרים אקדמיים בהחליטם על תחום מחקרם, בייחוד אם טענות אלו באות מקרב תומכיה של הגישה הכלכלית.⁵²

מסקנתי היא שבחירת חוקרי משפט רבים בניתוח הכלכלי של המשפט הינה תוצאה של מערכת תמריצים, רובם תמריצים כלכליים, המכוונת את החוקר להעדיף תחום מחקר זה. מערכת תמריצים זו פועלת הן בשלב הכשרתם של חוקרי המשפט והן בשלבים המאוחרים יותר. זאת ועוד, אין לה מקבילה דומה באקדמיה המשפטית במדינות אחרות או באקדמיה הכלכלית בישראל.⁵³ היא ייחודית לחוקרי משפט ישראלים. מטעם זה שיעור חוקרי המשפט הישראלים העוסקים בתחום הינו כה גדול.

ד. הפסיקה

על רקע הצלחת הניתוח הכלכלי של המשפט באקדמיה הישראלית נשאלת השאלה, מדוע ההתייחסות לניתוח הכלכלי בפסיקה מצומצמת ומסויגת הרבה יותר. לאור השימוש הרב

52 לטענות ברוח זו, ראו Garoupa & Ulen, לעיל הערה 42. מובן כי גם כלכלן ישראלי נדרש לפרסומים בארצות הברית, אולם עריכת מחקר כלכלי אחר אינה קשה יותר מעריכת מחקר בכלכלה ומשפט, ולכן לתחום זה אין עדיפות מבחינת אקדמאי בתחום הכלכלה בישראל.

ניתן לכך מספר סיבות: ראשית, לתופעה של ירידת הגיל בקרב חברי האקדמיה המשפטית אין מקבילה בקרב השופטים; רוב השופטים המכהנים בבית המשפט העליון התחנכו בתקופה שקדמה לפריצת הניתוח הכלכלי של המשפט אל מרכז האקדמיה המשפטית בישראל. שנית, הוועדה למינוי שופטים אינה מייחסת אותה חשיבות, שמייחסת האקדמיה, ללימוד ולמחקר בחו"ל. שלישית, אף שכמו בארצות הברית השתלבו אקדמאים בכירים במערכת השפיטה, אלה שהשתלבו בבית המשפט העליון בישראל, כמו השופטים ברק, חשין, אלון ואנגלרד, אינם שייכים לבני הדור הנוכחי, שהתחנכו בארה"ב בתקופת הפריחה של הגישה הכלכלית למשפט. רביעית, אף שרבים מהחוקרים בישראל עורכים מחקרים במשפט וכלכלה, המחקרים הללו מתפרסמים ברובם בחו"ל ובאנגלית. מהטעמים שהוצגו בחלק הקודם לא כדאי לחוקר "לבזבז" מאמר במשפט וכלכלה על כתב עת ישראלי. לפיכך רק מעטים מהפרסומים בעברית מנסים לנתח סוגיה משפטית מסוימת תוך שימוש מובהק בכלים של הניתוח הכלכלי של המשפט. השופטים, אשר פונים בעיקר למחקר האקדמי בעברית, אינם נחשפים בעקביות לגישה הכלכלית למשפט.

אין משמעות הדבר כי הגישה הכלכלית כלל לא אוזכרה בפסיקת בית המשפט העליון. ניצנים ראשונים להתייחסות לגישה הכלכלית למשפט ניתן למצוא כבר בשנות השבעים והשמונים בפסיקות מרכזיות בדיני חוזים⁵⁵ ונזיקין.⁵⁶ אולם הדיון בגישה זו היה נדיר ביותר, ותוצאתו היתה דחייה כמעט מוחלטת של הניתוח הכלכלי ככלי פרשני.

עם זאת, לאחרונה החלו להופיע אזכורים רבים יותר של הניתוח הכלכלי בפסיקה, אף כי במקרים רבים מתלווה לאזכור הסתייגות מהשימוש בניתוח הכלכלי.⁵⁷ נראה כי אפילו אזכורים מסויגים אלו מושפעים בעיקר מדור המתמחים, שהתחנך בפקולטות למשפטים

54 איני טוען כי שיקולים כלכליים לא הובאו בחשבון על-ידי שופטים בישראל לאורך השנים; כוונתי כאן היא רק שההתייחסות המודעת לענף המחקרי, המכונה "ניתוח כלכלי של המשפט", היתה מצומצמת מאוד ושליילית בעיקרה. ראו אוריאל פרוקצ'ה "מאחורי הקלעים" משפטים לב (2) 303, 310-312 (תשס"ב).

55 ד"נ 20/82 אדרס חומרי בניין בע"מ נ' הרלו ג'ונס ג.מ.ב.ה., פ"ד מב(1) 221 (1988).

56 ע"א 44/76 אתא חברה לטכסטיל בע"מ נ' זאב שוורץ, פ"ד ל(3) 785 (1976).

57 התייחסויות לניתוח הכלכלי נפוצות במיוחד בפסיקתו של השופט ריבלין. עם זאת, גם ההתייחסויות שלו הינן לרוב מסויגות ביותר. ראו ע"א 2287/00 שוהם מכונות ומבלטים בע"מ ואח' נ' שמואל הרר ואח' (טרם פורסם, 5.12.05) ("הפתרון של מתן זכות תביעה לרווחי המתחרה המפר, בהנחה שהופקו רווחים כאלה, עשוי לשמש סעד פשוט והגיוני מבחינה כלכלית. ואולם הניתוח הכלכלי אינו המסד היחיד לברירת הסעד"); ע"א 10064/02 "מגדל" חברה לביטוח בע"מ ואח' נ' רים אבו חנא ואח' (טרם פורסם, 27.9.05) ("אכן, שאלה היא האם התוצאה אליה אנו מגיעים היום היא התוצאה "היעילה" במובן הכלכלי-הצד... אלא שכך או אחרת, תפיסתנו אינה כלכלית-צרה").

ה. סיכום

האם שיעור ההשתתפות של חוקרי משפט ישראלים בתחום צפוי מכאן ואילך לרדת? נראה לי, שאם בוחנים את הסיבות לתופעה המתוארת, המסקנה תהיה שהתהליך עדיין לא מיצה עצמו. ראשית, בשל אפקט הרשת. כאמור, האקדמאים הישראלים שעסקו בתחום, כמו אוריאל פרוקצ'ה בישראל ואריה בבצ'וק בהרוורד, השפיעו משמעותית על הסטודנטים המצטיינים, אשר פנו אחר כך לאקדמיה המשפטית. אמנם, הקרקע האקדמית בישראל היתה קרקע פורייה לצמיחת סוג כזה של ניתוח, אולם זריעת הזרעים נעשתה על-ידי אותם חוקרים ישראלים, שעסקו בהצלחה בתחום. כיום ישנם הרבה יותר מורי משפט ישראלים בתחום, ולהם הרבה יותר תלמידים. הפקולטות למשפטים מציעות מגוון רחב הרבה יותר של קורסים במשפט וכלכלה, והניתוח הכלכלי של המשפט משולב בקורסים בסיסיים רבים אחרים. נוסף לגידול הרב במורי המשפט העוסקים בנושא בישראל, חלק מתלמידיו של בבצ'וק שולבו בבתי ספר מובילים בארצות הברית, כגון במישיגן (עמרי בן-שחר), באוניברסיטת ניו-יורק (אורן בר-גיל), בוירג'יניה (מיכל ברזוזה) ועוד. לתכניות L.L.M. ו-S.J.D. בבתי הספר האלו מגיעים מדי שנה ישראלים רבים, בשאיפה להשתלב מאוחר יותר באקדמיה המשפטית. כפי שבבצ'וק משך סטודנטים ישראלים לתחום בהרוורד, ניתן להניח כי גם החוקרים הישראלים האלו ישפיעו על הסטודנטים שיודרכו על ידם.

הסיבה השנייה שציינתי היתה לימודי הכלכלה במסגרת הפקולטות למשפטים בישראל. גם בתחום זה חלה בשנים האחרונות התרחבות. אמנם, בחלק מבתי הספר למשפטים בוטלה החובה ללמוד קורס בכלכלה הפקולטה למשפטים,⁵⁹ אולם יותר ויותר סטודנטים לומדים כיום לתואר בכלכלה יחד עם לימודי המשפטים.⁶⁰ לפיכך גם הרקע, שממנו באים אותם תלמידי S.J.D. פוטנציאליים, מקל עליהם מאוד לבחור בתחום זה.

בגורמים המשפיעים ביותר על בחירת הישראלים בתחום זה לא חל שינוי. רבים מהסטודנטים המצטיינים למשפטים לומדים גם תואר לכלכלה, מרבית חוקרי המשפט הצעירים מתקבלים מתוך מאגר הבוגרים של תוכניות ה-S.J.D. בארצות הברית, לאחר קבלתם לאקדמיה הם נבחנים במידה רבה לפי מספר פרסומיהם בארצות הברית, ורבים מכירים בכך שלאמריקאים יתרון יחסי בסוגי מחקר משפטיים אחרים. בכל אלו לא חל

58 שופטים, כגון ריצ'רד פוזנר וגווידו קלברזי, המכהנים בבתי המשפט הפדרליים לערעורים.

59 מנגד, באוניברסיטת חיפה הקורס בכלכלה למשפטים הינו קורס חובה בהיקף של 4 יח"ל – היקף כפול מזה שהיה מקובל בקורסי החובה בכלכלה למשפטים לפני למעלה מעשור.

60 אחת הסיבות לכך היא פתיחתם של מסלולים משותפים ללימודי כלכלה בשילוב עם לימודי תואר ראשון במשפטים במספר אוניברסיטאות במהלך חמש עשרה השנים האחרונות.

מהאמור לעיל ניתן להבין כי העיסוק הנרחב של חוקרי משפט ישראלים במשפט וכלכלה אינו אלא סימפטום של תופעה רחבה יותר – זניחת המחקר האקדמי המשפטי בישראל לטובת מחקרים שיכולתם לסייע לקידום המשפט הישראלי ולפיתוחו מוגבלת הרבה יותר. אכן, הפתיחות להתפתחויות המשפטיות בעולם חשובה גם היא לקידום המחקר המשפטי בישראל (ומטעם זה ההתעלמות מהמשפט בעולם שמחוץ לאמריקה מצערת). בנוסף, להשתתפות בשיח האמריקני המשפטי ערך בפני עצמו לעולם אקדמי המעוניין לפרוץ את גבולות המדינה. אולם המשפט הוא עדיין דיסציפלינה מקומית בעיקרה, וכך הוא גם נתפש במדינות המפותחות בעולם. ההתמקדות של טובי המשפטנים הישראלים בשאלות שאינן נוגעות ישירות למשפט הישראלי והכתיבה בכתבי עת שאינם נקראים על-ידי שופטים ועורכי דין ישראלים שוללות מהמשפט הישראלי את אחד הכלים החשובים שיש למערכות משפט בעולם – אקדמיה משפטית המרוכזת רובה ככולה בחקר אותה מערכת משפט, בקידום המשפט ובפיתוחו לטובת החברה שבה היא נמצאת. התוצאה היא שדווקא במדינה שבה בית המשפט העליון נסמך רבות, אולי יותר מכל בית משפט אחר בעולם, על כתיבה אקדמית, המערכת האקדמית מרחיקה יותר מכל מקום אחר בעולם את החוקרים מלעסוק במשפט המקומי. גם אם האיזון בין מחקר המשפט המקומי והזר במדינות אחרות, כגון ארצות הברית, גרמניה וצרפת, אינו נכון, יש מקום לבחון אם בישראל לא הרחקנו לכת לכיוון ההפוך.

61 קרן אולין, שרבים מאנשי הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל נהנו ממנה בשלב זה או אחר, כילתה את נכסיה. אין לדעת עד כמה ישפיע גורם זה על השתתפות ישראלים במשפט וכלכלה, אולם נראה לי כי ביחס לגורמים האחרים השפעת הקרן על הישראלים היתה מינורית יחסית.